

לימודי אסלאם בעידן הגלובליזציה: המדיניות בהכשרת מורים מוסלמים בישראל להוראת מקצוע דת האסלאם לפי הרטוריקה בעל-פה של סגל המכללה

אברהים מחאג'נה, דרורה כפיר

המכללה האקדמית בית ברל

תמצית

במחקר זה למדנו על תפיסת העולם הקשורה ל"אוריינטציה אסלאמית" הרטורית הקיימת במוסד חשוב ומרכזי להכשרת מורים מוסלמים במדינת ישראל. הוא עונה על השאלה "מהי תפיסת העולם האסלאמית אליה מחנכים את פרחי ההוראה בתחום לימודי דת ותרבות האסלאם?". במילים אחרות, האם אפשר לזהות אוריינטציה תרבותית-חברתית מובחנת אליה מכשירים את פרחי ההוראה המוסלמים בישראל? ואם כן, מהי האוריינטציה הזו? האם אפשר לשיך אותה לטיפולוגיה המבחינה בין האוריינטציה החילונית, המודרנית-ליברלית, המסורתית והפונדמנטלית? מחקר זה נפגש עם השיח הנפוץ בישראל ובעולם בדבר השפעת הגלובליזציה והרב תרבותיות על

החברה תוך התמקדות בסוגיית חינוכם של מורים מקבוצת המיעוט הערבית-אסלאמית בישראל. המחקר נוקט בגישה האיכותנית ובסוגת ניתוח מדיניות. הוא נעזר בראיונות חצי מובנים. נמצא כי תפיסת העולם האסלאמית, אליה מחנכת "אלקאסמי: המכללה האקדמית לחינוך" - המוסד היחיד בישראל להכשרת מורים במקצוע דת האסלאם - את פרחי ההוראה בתחום לימודי דת האסלאם היא תפיסת העולם הליברלית/מודרנית. המעבר מ"כולית שריעה" (מכללת הלכה אסלאמית) אשר התמקדה כמעט רק בלימודי דת האסלאם, ל"כולית תרבייה" (מכללה לחינוך), עם מודל חינוך מערבי שמלמדים בו בעיקר מקצועות חילוניים, כרוך בשינוי בהשקפת העולם של המכללה מאוריינטציה אסלאמית מסורתית לאוריינטציה מודרנית-ליברלית. האוריינטציה המודרנית אליה מכשירה אלקאסמי את המורים המוסלמים בישראל במקצוע לימודי האסלאם מקבלת ביטוי גלוי בכל הראיונות שערכנו הן עם מעצבי המדיניות באלקאסמי: המכללה האקדמית לחינוך והן עם המרצים במחלקה לדת האסלאם. אימוץ תכנית הלימודים לפי "המתווים המנחים להכשרה להוראה במוסדות להשכלה גבוהה בישראל" (המועצה להשכלה גבוהה, 2006) חולל שינויים מהותיים הן במבנה והן בהתנהלות המחלקה לדת האסלאם, ביניהם צומצם היקף תכנית הלימודים במחלקה לדת האסלאם - צומצמו הקורסים, נעשה שילוב קורסים יחדיו, גדל מספר התלמידים בכיתות הלימוד, נכנסו יותר מומחים לפדגוגיה ולתכנים חינוכיים מודרניים, שעות ההכשרה המעשית שינו את ייעודן ותפקידן "המטיף" ו"האימאם" נדחק לקרן זווית לטובת תפקיד "המורה".

הרכב הסגל האקדמי שונה בעקבות וויתור על חלק מהסגל המייסד, בעיקר על אלו שהגיעו משטחי הרשות הפלסטינית, ניתן עידוד לסגל האקדמי להמשיך את לימודיו לתארים מתקדמים, הופעלה סלקציה סמויה בקבלת סגל אקדמי כדי להדיר מועמדים המזוהים עם התנועה האסלאמית על שני פלגיה, הצפוני והדרומי, נעשה חינוך מחדש של הסגל האקדמי לשיח "פלורליסטי" ו"סובלני", והסגל האקדמי דורבן לאמץ גישה אקדמית מערבית על שלל ביטוייה, כגון הכנת סילבוסים בשתי שפות, ורשימות קריאה בשלוש שפות, להתנסות בשיטות הוראה חדשות, להשתמש במכשור אודיו-וויזואלי וניתובם למחקר ופרסום באוריינטציה מערבית.

במבנה תכנית הלימודים - צומצם מקומם של לימודי הדת תוך חיזוק הא-פוליטיזציה של התמחות דת האסלאם.

רקע

גלובליזציה: המושג ואפיוניו בהקשר לתרבות ולחינוך

תהליך הגלובליזציה הביא, בצורות שונות, לחלחולם של מודלים עולמיים, תרבותיים, פוליטיים, טכנולוגיים וכלכליים לתוך תחומי החיים השונים בישראל, ובתוכם המוסדות להשכלה גבוהה (גור-זאב, 2003). הטענה היא כי מודלים אלה הם תוצר חד משמעי של הקפיטליזם העולמי ושל תאגידים רב-לאומיים והם מופצים בסיוע ארגוני החברה האזרחית ונשמרים בעזרת זרועות המדינה (באומן, 2003 עמ' 26-27; בלנק, 2003; ברקוביץ, 2003; רם, 2005; שנהב, 2002; Giddens, 1994; 2002). להלן נתמקד בסמנים הבולטים של תהליך הגלובליזציה הרלוונטיים להשכלה הגבוהה בישראל.

כלכלית, הניאו ליברליזם חלחל לתוך מוסדות ההשכלה הגבוהה בישראל ובעקבות תהליך זה החלו המוסדות לפעול על פי מודל שהוא תוצר חד משמעי של הקפיטליזם העולמי ושל התאגידים הרב-לאומיים המפיצים ומשמרים אותו. מבנה האוניברסיטאות וייעודן מוגדרים כיום מחדש על פי צורכי השוק ועל פי ההיגיון הגלובלי שבשמו הוא פועל. האוניברסיטה נדרשת לבחון את הרלוונטיות של הידע על-פי אמות מידה קפיטליסטיות, את המחקר לפי התאמתו ליצרנות טכנולוגית ואת המחשבה, הדיבור והכתיבה על פי מידת גיוסם להיגיון הניהולי שמכתיבים תאגידים ובתי ספר למינהל עסקים (גור-זאב, 2003).

הטכנולוגיה בדמות המחשוב המתקדם (כמו האינטרנט), הטלקומוניקציה העולמית (כדוגמת התקשורת הסלולארית) והמכשור האודיו-וויזואלי (הנעזר בתקשורת לוויינית) לא פסחה על מוסדות ההשכלה הגבוהה בישראל. ביטאון מכון מופ"ת, המרכז את הפיתוח המקצועי של חברי הסגל במכללות לחינוך (מכון מופ"ת, מאי 2008), מייחד גיליון מיוחד (מספר 33) לסקירה ולדיון בשילוב הטכנולוגיה בחינוך ובהוראה. גיליון זה הצביע על קדחת הטכנולוגיה שהפכה להיות ערך כשלעצמה, תבחין (אינדיקטור) להתפתחות אקדמית ואמצעי תחרותי בין המוסדות השואפים לשיפור יוקרתם ומעמדם ולמשיכת קהל יעד של סטודנטים ראויים.

המושג "גלובליזציה", בהקשר הרב תרבותי מתפרש לא פעם כאיום של החלת אחידות והכחדה של הזהות הפרטיקולארית של עמים וקבוצות: הכחדה של השונות התרבותית, הדתית והאסתטית על ידי הגלובלי. המונח גלובליזציה מובן לא פעם כאמריקניזציה: הפצה של מקדונלדס, סטארבאקס ושאר הרשתות האמריקאיות, וכן הפצה של האידיאולוגיה, התיאוריה והתרבות האמריקנית ברחבי העולם כולו, כתחליף ללאומי, למקומי, לאוטנטי וליחודי. בד בבד עם תהליך ההאחדה, חוקרים מצביעים על תהליך

מנוגד שמתגבש והולך: לא האחדה אלא פיצול, לא התלכדות כי אם חוסר הרמוניה, לא איחוד אלא התפוררות ופירוק, לא בינאום כי אם לאומינות, גזענות וטיהור אתני. דהיינו, תגובת הנגד לתהליך ההשליטה של המערב את תרבותו וסמליה דוחפת אנשים להדגיש ביתר שאת את ייחודיותם התרבותית ולהתנגד להשפעות תרבותיות זרות. מדינות כמו איראן וסוריה מנסות להגביל תחרות חופשית ואינטרנט כדי לחסום את השפעותיהם, אולם גם מדינות דמוקרטיות ומערביות מגינות על תרבותן. כך, למשל, החוק הצרפתי המחייב לדובב לצרפתית סרטים מהוליווד (בארבר, 2005; סאלם, 1998).

בהקשר הישראלי, רם (2003, 2003, 2005) מוצא כי במפגש בין המקומי והעולמי קורס האתוס הדומיננטי של החברה הישראלית ומתחולל מאבק על עיצוב אתוס חדש. בקרב קבוצת הרוב השליט בישראל המזדהה כיהודית (רם עוסק בעיקר בה) המערכת נטושה בין שתי מגמות עיקריות: מגמה דתית-לאומנית-לוקליסטית או "ג'יהאדית"/"ניאו-ציונית" המוצאת תמיכה רחבה בקרב הרבדים המסורתיים בחברה, ומגמה קפיטליסטית-אזרחנית-גלובליסטית או "מקוורלדית"/"פוסט-ציונית" שעיונה במעמדות החילוניים והמשכילים. לדידו של רם, החברה הישראלית עוברת מאז שנות התשעים שינוי מהותי. היא הופכת מחברה לאומית מתגבשת למצבור של קהילות עוינות. זוהי חברה המטלטלת בין קצוות מנוגדים, מעמדיים וזהותיים – מקוורלד (MacWorld) נגד ג'יהאד (Jihad). במילים אחרות, החברה הישראלית עוברת תהליכי גלובליזציה כלכליים-מעמדיים ותהליכי פוסט מודרניזציה תרבותיים-זהותיים, המפצלים את החברה הישראלית לשתי מגמות מתנגשות – מגמת מקוורלד גלובלית ומגמת ג'יהאד לוקלית. אכן, הספרות מונה שסעים רבים המפלגים את החברה הישראלית: לאומי, מעמדי, דתי, עדתי, מגדרי ואידיאולוגי, אך חיבוריו של רם מכנסים את השסעים הללו, בעידן הגלובליזציה, סביב קו-בקע אחד: המקוורלד העולמי מול הג'יהאד המקומי (ראו גם רם, 2007).

בדיונם בחברה הערבית בישראל, אגבריה ומחאג'נה (2009) מספקים תובנה בדבר האופן בו החינוך הערבי מתמודד, מתוך השוליות שלו בהקשר הישראלי הרחב, עם תהליכים גלובליים ובראשם השתלטות הניאו-ליברליזם על רוב תחומי החיים. קונקרטי, הם הציגו, מצד אחד, איך השפיע שיח ההישגיות כמו אקדמיזציה, מריטוקרטיה, החלת סטנדרטים ותכנית ליבה מחייבת על "האחדת" המערכת החינוכית הערבית עם זו הכללית, ומצד שני, הם מדווחים על התביעה ההולכת ומתחזקת להכרה בייחודו התרבותי של החינוך הערבי בישראל – "התבדלות". אופרטיבית, הדרישה היא להקים מינהל חינוך ומועצה פדגוגית לחינוך ערבי בישראל אשר יאפשרו ניהול עצמי והכרה בנרטיב ההיסטורי הפלסטיני או לחליפין שותפות מלאה ומשמעותית של אנשי מקצוע ושל נציגי ציבור

ערביים בהתוויית המדיניות הפדגוגית ובניהול ענייני החינוך הערבי בישראל (ראו גם אגבריה, 2007).

במקביל לתהליך ההתכנסות (convergency) בהשכלה הגבוהה בדמות "החינוך השטוח" (לאוטמן, 2007) או "תכנית לימודית עולמית" (גרדנר, 2007), השיח והפרקטיקה הרב תרבותיים מחלחלים, במידות ובאופנים שונים, לתוך המוסדות להשכלה הגבוהה בישראל החל מתנאי קבלה (כמו ראיונות קבלה), הוראה, מחקר וכלה במעורבות לטובת הקהילה (ראו את גור-זאב, 2007; רסניק, 2007).

כלומר, תהליך הגלובליזציה הביא, בצורות שונות, לחלחולם של מודלים עולמיים, כלכליים, טכנולוגיים ותרבותיים לתוך תחומי החיים השונים בישראל, ובתוכם המוסדות להשכלה גבוהה.

המחקר הנוכחי מתמקד בהיבט התרבותי של הגלובליזציה מפני שהוא שוזר בתוכו את כל הרכיבים הנ"ל ומיישם אותם לסוגיית החינוך הגבוה והכשרת המורים. נקודת המוצא שלנו היא כי החינוך משמש תשתית הכרחית לחברה, לתרבות ולכלכלה. במילים אחרות, הגלובליזציה עוררה את השיח הרב-תרבותי (האחדה מול היבדלות) ברוב החברות בעולם. במחקר המסוכם להלן אנו מתמקדים בשיח הרב-תרבותי באמצעות בחינת קיומן של אוריינטציות אסלאמיות בתהליך ההכשרה של מורים לדת האסלאם ומשמעותן של אוריינטציות אלה כיום.

במדינת ישראל, בדומה לעולם האסלאמי, אין הסכמה בכל הנוגע לפרשנות הנפוצה למושג "רב תרבותיות" בגלל החשש לאבד את הזהות הייחודית ולהיטמע באחר. להלן נעסוק בטיפולוגיה אשר הבחינה בין ארבע אוריינטציות אסלאמיות ומידת הרלוונטיות שלה למחקרנו.

גלובליזציה ורב תרבותיות בישראל - שיח ההכרה בייחודיות התרבותית של החברה הערבית-אסלאמית בעולם ובישראל

הגלובליזציה מציבה שלושה אתגרים שעל המדינה להתמודד אתם: אדפטציה למודלים כלכליים, פוליטיים ותרבותיים עולמיים, ממשל באמצעות כוחות השוק (ביזור), וחילון (Secularism) (Giddens, 1994). שלושת האתגרים שלובים זה בזה: אדפטציה למודלים העולמיים המערביים משמעותה חילון, ביזור וממשל באמצעות כוחות השוק, שפירושם פחות דגש על אלמנטים מוסריים/ערכיים/דתיים. במילים אחרות, הרב תרבותיות הופכת להיות "סחורה" משוחררת מהעוגן או מהכבלים הלוקליים/צנטרליסטיים/ערכיים/דתיים שלה ופועלת על פי עקרונות וכללי השוק: היצע וביקוש.

בהקשר הישראלי, בעשור האחרון הדיון התמקד בסוגיה האם הרב-תרבותיות היא אידיאולוגיה ניאו-ליברלית? כלומר, האם הביזור, החילון, וההשתחררות מכבלי הצנטרליסטיות של המדינה מסייע לאוכלוסיות השונות, (בעיקר המוחלשות) להשמיע את קולן, את הנרטיב שלהן על עצמן, או שמדובר במניפולציה של ההגמון המשתמש הפעם בכוחות השוק כדי להמשיך ולהשליט את הנרטיב שלו הן על עצמו והן על אחרים (בשאר, 1998; גוטוויין, 2001). מדובר בדיון מורכב אשר הרלוונטיות שלו למחקרנו מסתכמת בטענה כי המדינה (על-פי המדיניות הניאו-ליברלית, כפי שהראו דהאן ויונה (2005, 2006)), פועלת בשני אופנים דיאלקטיים – "מדינה חזקה" ו"מדינה חלשה". כ"מדינה חזקה" היא מגבירה את הפיקוח המתבטא בדרישה לאחריותיות, בהחלת סטנדרטים ובתכני ליבה מחייבים. כ"מדינה חלשה" היא מפריטה שירותים ציבוריים נסוגה מאחריותה לתחום הרווחה ומאפשרת הכרה במגוון תרבותיות כל עוד הכרה זו לא מחייבת שינויים פוליטיים המחלקים מחדש את הנכסים הציבוריים ולא מחייבת שוויון כלכלי-תרבותי משמעותי.

אגבירה ומחאגינה (2009) מצאו שהחינוך הערבי בישראל סובל משתי "המדינות" (החזקה והחלשה) הניאו ליברליות יחד: מחד גיסא, המדינה החלשה מסירה מעצמה את האחריות כלפיו באמצעות ביזור והפרטה ומאידך, המדינה החזקה חותרת בבירור להידוק השליטה בו באמצעות דרישה לאחריותיות והגדרת סטנדרטים ובחינתם. במחקר הנוכחי אנו בוחנים את תפיסות העולם של העוסקים בהכשרת סטודנטים להוראה בתחום דת האסלאם בישראל במטרה לענות על השאלה: מאיזו מדיניות מושפעת תפיסת העולם האסלאמית שלהם: מזו המייצגת "מדינה חלשה" או מזו המייצגת "מדינה חזקה" או משתייהן.

מזה עשור זוכה השיח הרב תרבותי ליחס פרדוקסאלי מצד רוב המוסלמים בעולם. מצד אחד, הוא מניע את המוסלמים לתבוע ממדינות המערב לאפשר להמהגרים ולפליטים או לגולים מוסלמים חופש אמונה ופולחן במדינותיהם. ומאידך ישנה דחייה גלויה של התרבות המערבית אשר מחלחלת אל העולם המוסלמי שעיקרה הליברליזם, האינדיבידואליזם והחילון. בחלק גדול ממדינות העולם המוסלמי, כולל בישראל, עדיין עוסקים ברעיון בדבר הקונספירציה של המערב, הרוצה לנשל את האסלאם מנכסיו התרבותיים ולהרחיק את המאמין מדתו כדי להמשיך ולשלוט בו (אלקראדאוי, 2000; יכן וטנבור, 2001).

כתגובת נגד לאיום התרבותי-דתי הזה, מתעוררות בחלקים רבים מהעולם המוסלמי תנועות התחדשות אשר קוראות לחזור למקורות ("פונדומינטליזם") או לכל הפחות לשמר את המסורת מן התקופה שלפני פלישת הגלובליזם הרב תרבותי ("מסורתיות"). תנועות ההתפכחות הללו מתעוררות גם בקרב מיעוטים מוסלמים החיים בעולם המערבי וגם בתוך

מדינות אסלאמיות אשר הרימו את דגל החילון כגון מרוקו, טורקיה ותוניסיה. תנועות ההתחדשות מתעוררות אף במדינות אסלאמיות אשר הכריזו כי המשטר שלהן יונק את מקורותיו מההלכה האסלאמית (חאמד, 1999; חנא, 1998; Daun & Walford, 2004; Islamic Educational, :ISESCO). יתירה מכך, העולם האסלאמי הקים מוסדות כגון "הארגון האסלאמי לחינוך, מדע ותרבות" (Scientific and Cultural Organization) שהמנדט שלהם להגן על ערכי האסלאם מפני הפלישה המערבית. דהיינו, דה-חילון, פרטיקולריזם והחזרת המוסלמים למקורותיהם האסלאמיים. "הארגון האסלאמי לחינוך, מדע ותרבות" רואה בחינוך אמצעי מרכזי להשגת מטרותיו. בפועל לא עלה בידי תנועות ההתחדשות והארגונים האסלאמיים הפועלים כשומרים בשער על התרבות האסלאמית למנוע את חלחול התרבות הגלובלית, על ביטוייה השונים, לתוך התרבות האסלאמית.

ברוב המדינות של העולם המוסלמי מעניקים לתלמידים מנה גדושה של שיעורי דת האסלאם מגיל הגן ועד לאוניברסיטה. בשנים האחרונות אנו עדים למעבר מהמודל של בתי ספר סמי-דתיים, אשר מתמקדים כמעט רק בלימודי דת האסלאם, למודל חינוך מערבי שמלמדים בו נושאים חילוניים כגון מדעים, טכנולוגיה, שפות, ספרות ואמנות. עם זאת, היקף לימודי הדת בבתי ספר אחרונים אלה, המדינתיים, הוולונטריים והפרטיים, משמעותי מאוד. יתר על כן, כתגובת נגד לתהליך החילון ולכוחות הגלובליזציה הרב תרבותית, מדינות אסלאמיות אשר עברו דרך ארוכה לכיוון החילון מגלות יותר סובלנות כלפי בתי ספר פרטיים/קהילתיים אשר מספקים לתלמידים שיעורי דת כתכנית משלימה לתכנית הלימודים המדינתית.

בקרב מיעוטים מוסלמים החיים במדינות המערב התמונה מורכבת יותר. רטורית, השיח במדינות המערב, בעיקר באירופה, אמריקה ואוסטרליה, מדגיש רגישות כלפי צורכי המיעוטים מבחינה חינוכית, ובעיקר בסוגיה של לימודי הדת ושפת האם. בפועל קיים פער בין הרמה ההצהרתית ליישום בשטח. הניסיון להסביר פער זה בדילמה של המערב בין אינטגרציה וסגרציה איננו ממצה. בהקשר החינוכי, הגלובליזציה מאיצה שני תהליכים סותרים: מצד אחד התקרבות (Convergence) וסטנדרטיזציה ומאידך פלורליזם ורב תרבותיות. סתירה זו מתגלמת בעובדה כי למרות הצלחתן של מדינות אירופה, למשל, בהן חיים מוסלמים כמיעוטים, ליישם מידה רבה של סטנדרטיזציה בחינוך, עדיין שולט בהן יחס דיפרנציאלי ללימודי דת האסלאם. בהקשר זה אפשר לזהות שלושה מודלים של התייחסויות ללימודי דת האסלאם באירופה: במודל הראשון ישנה מערכת חינוך לאומית אחת אחידה ובלבדית המושתתת על תכנית לימודים לאומית חילונית. במודל השני

המדינה איננה תומכת ואיננה אוסרת את לימודי האסלאם, המוצעים כנדבך נוסף או חלופי לתכנית הלימודים המוצעת מטעמה. במודל השלישי מתגלה מידה רבה של רגישות כלפי צורכי המיעוט המוסלמי ומובעת נכונות לתמוך בלימודי אסלאם כפן משלים לתכנית הלימודים הלאומית (1 p. Daun & Walford, 2004). בפועל פועלות קומבינציות שונות של מודלים אלה במערכות חינוך במערב בהתייחסותן ללימודי דת האסלאם: בתי ספר מדינתיים, וולונטריים ופרטים; בתי ספר עם תשומת לב לשיעורי דת ובתי ספר חילוניים; בתי ספר בחסות מלאה או חלקית של המדינה (מימון, ניהול וקביעת תכנית לימודים, בקרה, והכרה בתעודה) ובתי ספר עצמאיים לחלוטין. בקומבינציות אלה ישנן התייחסויות שונות, במדינות שונות, לנושא לימודי דת האסלאם לבני המיעוטים המוסלמים, החל מתמיכה מלאה בלימודי האסלאם ועד להתעלמות טוטלית מסוגיה זו (Daun, Arjmand & Walford, 2004 pp. 21-24).

בישראל, משרד החינוך טרם קבע כי אחד מתנאי הזכאות לקבלת תעודת בגרות הוא שבבתי-ספר מוסלמים, התלמידים נבחנים בכתבי דת האסלאם במקום בתנ"ך בו נבחנים התלמידים היהודים. הכנסת, ביום 26/11/09 נזפה במשרד החינוך על הזנחת ודרדר מעמד מקצוע דת האסלאם בכל הרבדים: משרד החינוך לא עוקב אחר הגשת התלמידים המוסלמים למבחני בגרות במקצוע דת האסלאם, לא הוקם מערך פיקוח או הדרכה בתחום, לא חודשו תכניות הלימודים מזה שני עשורים, אין מערך השתלמויות למורים בתחום, אין מבחנים לבדיקת רמת התלמידים במקצוע דת האסלאם, כל הסמכויות באשר למקצוע דת האסלאם הואצלו למנהלי בתי הספר אשר משבצים להוראת המקצוע מורים לא מוסמכים כהשלמה למשרתם, ממירים את שיעורי דת האסלאם בשיעורי ליבה כמו אנגלית ומתמטיקה, לא מפקחים על התנהלות שיעורי דת האסלאם, מאפשרים לנצל את שיעורי דת האסלאם לפעילות בלתי פורמאלית ומשבצים את שיעורי דת האסלאם בזמנים לא מתאימים (ראו כתבה בנידון¹; וכן ממצאי מחאגינה וכפיר, 2010 עמ' 78-84).

ארבע אוריינטציות בלימוד דת האסלאם

מבחינה קונצפטואלית ומבחינה פרקטית, אין הסכמה מה יש לכלול בלימודי דת האסלאם. רוב הספרות אשר עסקה בדת האסלאמית הגיעה למסקנה כי באסלאם קיימת הטרוגניות רבה של גישות. ראשית, ישנם שני זרמים מרכזיים (שיעים וסונים), ושנית, בתוכם נספרו 70 קבוצות עם תפיסות עולם מגוונות. יתירה מכך, העולם המוסלמי מחולק לארבעה בתי ספר מרכזיים (שאפעי, חנבלי, מאלכי וחנפי).

¹ <http://www.bettna.com/news4/showArticleLocal2.ASP?aid=8801>

העבודות האחרונות בתחום מציעות טיפולוגיה המבחינה בין ארבע אוריינטציות אסלאמיות שיש להן זיקה חזקה למערכת החינוך: החילונית, המודרנית/ ליברלית, המסורתית והפונדמנטלית (Sadaalah, 2004 p. 9; Daun, Arjmand & Walford, 2004 p. 1). יתרונה של טיפולוגיה זו בהתייחסותה לדת האסלאם הן מבחינה קונצפטואלית והן מבחינה פרקטית במישורי חיים שונים: חברתי-תרבותי (חיי היום-יום), חקיקה, פוליטיקה, זהות וחינוך. הטיפולוגיה של ארבע האוריינטציות האסלאמיות מובאת בלוח 1.

לוח 1: ארבע האוריינטציות האסלאמיות המרכזיות*

אוריינטציה דתית	ספרה דתית	תפיסת החוק	סוברניות ומערכת פוליטית	זהות/ לויאליות עליונה	אקטיביזם/השפעות פוליטיות אסלאמיות	חינוך
חילונית	פרטית	עשיית אדם	דמוקרטי/ פלורליסטי	זהות ולויאליות לאומית חשובה כדת		חילוני ומודרני
מודרנית/ ליברלית	ציבורית	עשיית אדם מתחקה אחר חוקי אלוהים	לא בהכרח אסלאמי/ מתחקה אחר עקרונות האסלאם	אין קונפליקט בין זהות לאומית ודתית	האסלאם ניטרלי פוליטי	מודרני המכיל תכנית לימוד דתית
מסורתית	ציבורית	חוקי אלוהים	לא בהכרח אסלאמי	זהות ולויאליות דתית	-	חינוך אודות האומה
פונדמנטליסטי	ציבורית	חוקי אלוהים	מערכת פוליטית אסלאמית	לויאליות עליונה לאומה האסלאמית והזהות הדתית	האסלאם כמקור לאקטיביזם אסלאמי	הכלאה של מודרני ודתי

*מקור: (Sadaalah, 2004, pp. 39-40)

האוריינטציה החילונית דוגלת בהפרדת הדת (האסלאם) מהמדינה (הממשל והשלטון). למעשה, קיימת דרישה מפורשת לצמצום את תפקיד הדת בחיי היום יום, בחברה ובשלטון ולהחילה רק בספרה הפרטית של היחיד. בתי הספר אמורים להיות מודרניים והחינוך צריך להיות חילוני (Sadaalah, 2004 pp. 40-43).

האוריינטציה המודרנית-הליברלית מסכימה עם האימוץ של ערכים מודרניים או תרגום ערכים אלה לתוך האסלאם. פוליטית, האסלאם, לפי אוריינטציה זו, הוא ניטרלי.

האסלאם הוא דת ודרך חיים ולא ראוי שהאסלאם ישרטט את כל מהלך חיי האנשים (Sadaalah, 2004 pp. 46-49). המודרניסטיים, יחד עם רצונם לשמר את היסוד המוצק של זהותם האסלאמית מוכנים ורוצים לפתוח בדיאלוג מותנה עם תרבות האחר, להיות משפיעים ומושפעים, תוך שמירה על הזהות האסלאמית.

האוריינטציה המסורתית דבקה במעמד הבכורה של האסלאם ההיסטורי וארבעת בתי הספר המרכזיים שלו (שאפעי, חנבלי, מאלכי וחנפלי). כל חידוש או סטייה מבתי ספר אלה אינם מקובלים על חסידיה של אוריינטציה זו. הם מנסים להפריד את החבור (De-link) בין התפיסות, חיבור המקובל על אנשי האוריינטציה הליברלית (Sadaalah, 2004 pp. 43-46). כפי שאפשר להתרשם, האוריינטציה המסורתית קנאית לנרטיב הבלעדי של האסלאם תוך דחייה של נרטיבים אחרים.

האוריינטציה הפונדמנטליסטית מאמינה כי האסלאם הוא המקור הלגיטימי הבלבדי לכל מערכות החיים: הכלכלה, השלטון והפוליטיקה, החברה, התרבות, החינוך - הכול. דהיינו, הוא דת ודרך חיים – ואין בילתו. החינוך מכיל הן לימוד מודרני והן דתי. החינוך הדתי הוא כלי מרכזי לשימור ואפילו הגברת כוחה של התנועה הפונדמנטליסטית, אך בינו המוסדות מחייב חינוך מודרני.

רוב הספרות העוסקת באוריינטציות האסלאמיות מתמקדת בפונדמנטליזם, ולעיתים השיח אודותיו מאפיל על כל שיח אחר. לעיתים קרובות אף מעלימים את האוריינטציות האחרות במאבק בעד עמדה קיצונית זו המייצגת את שאיפת האסלאם לעלות לשלטון ולהכתוב אורח חיים הלכתי.

הפונדמנטליזם איננו עשוי מקשה אחת. ניתן להבחין בתוכו זרמים שונים. נזכיר רק את ההבחנה בין פונדמנטליזם מרכזי לזה הרדיקלי או המהפכני. הזרם המרכזי מאמין בשמירת הסטאטוס קוו תוך שאיפה מתמדת לחזק את החלת השריעה על כל תחומי החיים. בניגוד לו, הזרם הרדיקלי/המהפכני, הדוגל בכל אותם עקרונות ויסודות של הזרם המרכזי, חולק עליו בעניין שמירת הסטאטוס קוו וקורא למהפכה או לפעילות מיליטנטית מרחיקת לכת, שתקעקע את יסודות המשטר החילוני ותחליפו במדינת הלכה (שריעה) (Sadaalah, 2004 pp. 49-59). מתוך כך, הפונדמנטליזם המרכזי מסוגל לחיות עם תרבויות אחרות ולו עד להקמתה של המדינה האסלאמית. לעומתו, הפונדמנטליזם הרדיקלי רואה בכל תרבות אחרת תרבות "כופרת" ופולשת שיש לקבל חיסון נגדה או להיאבק בה.

"הסיפור" של מכללת אלקאסמי והתפתחותה

בשנת הלימודים 1989-1990 ייסדה התנועה האסלאמית הישראלית את "כוליית אלדעווה ואלדרסאת אלאסלאמיה" (מכללת ההטפה לדת וללימודים אסלאמיים) להכשרת אנשי דת ומורים ללימודי האסלאם והשפה הערבית. בצמוד להכרה הראשונית שזכתה לה מכללה זו מטעם מוסדות חינוך רבים וחשובים בחברה הפלסטינית, הערבית והאסלאמית, הוכרז, באותה שנת לימודים, בתמיכת משרד החינוך הישראלי ובעידודו, על ייסודה של "כוליית אלשריעה ואלדרסאת אלאסלאמיה" (מכללת ההלכה והלימודים האסלאמיים). מכללה זו נועדה להכשיר מורים ללימודי דת האסלאם והשפה הערבית. למעשה, היא החלה לפעול מייד בבניין צנוע מתחת לאחד המסגדים. אולי אפשר להסיק כי הקמת "מכללת ההלכה והלימודים האסלאמיים" הייתה פעולה יזומה במטרה לחסום את מאמציה של מכללת "ההטפה לדת וללימודים אסלאמיים", המנוהלת על ידי התנועה האסלאמית בישראל, ולמנוע ממנה לקבל הכרה אקדמית, מה שאכן קרה.

משרד החינוך דרבן את קומץ אנשי "טריקת אל-קאסמי אל-חילווייה אל-ג'אמעה", הידועים בא-פוליטיזציה ובקשריהם הטובים עם הממסד הישראלי, לפתוח את "מכללת ההלכה והלימודים האסלאמיים" בעיר הערבית באקה אלגרבייה², תוך הבטחה שיזכו בתמיכה ובהכרה מיידית. כשסיים המחזור הראשון את לימודיו במכללה, בשנת 1993, "מכללת ההלכה והלימודים האסלאמיים" הוסמכה על ידי משרד החינוך להעניק תעודת "מורה בכיר" לבוגרים. הצורך לפתוח את "מכללת ההלכה והלימודים האסלאמיים" במהירות הביאה את ההנהלה, באישור משרד החינוך, להעתיק את תכנית הלימודים של אוניברסיטת "אלנגאח" בשכם³. כמו-כן, בשלב הראשון יובאו מרצים מאוניברסיטת "אלנגאח", השוכנת באזור המיועד למדינה הפלסטינית, וזאת תוך הסכמה כי המכללה תשמור על גישה מקצועית טהורה, אובייקטיביות וניטרליות בהצגת החומרים הנלמדים במכללה.

מאז מינויו של ד"ר מוחמד עיסאווי, בשנת 2002, כמנהל "מכללת ההלכה והלימודים האסלאמיים", התפתחה המכללה כמוסד להכשרת מורים במקצועות "חילוויים" בנוסף למקצוע דת האסלאם. המכללה אף שינתה את השם שלה ל"אלקאסמי: כוליית

² באקה אלגרבייה היא מעוז אנשי אל קאסמי בעלי תפיסת העולם הסופית. הסופיות או סופיזם (בערבית: صوفية) היא זרם מיסטי באסלאם, השם את הדגש על האהבה והכוונה שבעשייה, יותר מאשר על ההלכה עצמה. הוא מתמקד בקשר בין האדם לבורא במנותק מענייני האומה. אנשי אלקאסמי שוכנים באחד מן האזורים היותר מסורתיים בישראל בכל הנוגע לעמדות האוכלוסייה המוסלמית.

³ תוכנית זו מבוססת על המתווה של המוסד היוקרתי בעולם המוסלמי "אלאזהר אלשריף" במצריים.

אקאדמייה לתרבייה" (אלקאסמי: מכללה אקדמית לחינוך). המנהל החדש של המכללה הוביל מהלכים על מנת לקבל הכרה מהמועצה הישראלית להשכלה גבוהה, הסמכות היחידה המאשרת להעניק תואר אקדמי "בוגר בחינוך" (B.Ed.) - והצלחה בשנת הלימודים 2009-2010 למדו במכללה כ- 1600 סטודנטיות (כולל משתלמות) מכל הארץ, כש- 92% מהן סדירות במסלולים: גיל רך, יסודי ועל-יסודי בהתמחויות: לימודי אסלאם, ערבית, מתמטיקה, מחשבים, אנגלית, חינוך מיוחד ומורות לגן ולכיתות א'-ב' (אלקאסמי: מכללה אקדמית לחינוך, 2009, עמ' 2). בשנת הלימודים תשע"א (2010-2011) פתחה אלקאסמי בהיתר מן המועצה להשכלה גבוהה תכניות הלימודים בתואר שני (M.Ed.) בהוראה ולמידה (אתר המכללה, תאריך כניסה 30 לדצמבר 2010).

תיאור קצר זה של ההיסטוריה של המכללה המכיל מחד את הצורך של מכללת אלקאסמי לייחד את עצמה מבחינה דתית ולפעול באופן אוטונומי בכל הנוגע לחינוך דתי, ומאידך להתחבר עם הממסד הישראלי (משרד החינוך והמועצה להשכלה גבוהה) כדרך הנוחה ביותר לזכות בהסמכה לתת תארים ותעודות, מלמד על הצורך והנכונות לשנות את השקפת העולם המובילה במכללה מאוריינטציה אסלאמית מסורתית על גבול הפונדמנטליזם המתון לעבר אוריינטציה מודרנית/ליברלית.

כיום, תפיסת העולם האסלאמית **ההצהרתית והפרקטית הגלויה**, אליה מחנכת "אלקאסמי: המכללה האקדמית לחינוך" - המוסד היחיד בישראל להכשרת מורים במקצוע דת האסלאם - את פרחי ההוראה בתחום לימודי דת האסלאם היא תפיסת העולם הליברלית/מודרנית. אוריינטציה זו מקבלת ביטוי גלוי, ישיר ומפורש בכל המסמכים שנותחו על ידינו (מחאגינה וכפיר, התקבל לפרסום). מכללת אלקאסמי אמצה את השיח והפרקטיקה הרב-תרבותית בדמות הלגיטימציה לנרטיבים שונים, קבלת האחר והשונה וחיפוש המשותף.

נמצא שהמעבר של המכללה מ"כוליית שריעה" אשר התמקדה כמעט רק בלימודי דת האסלאם ל"כוליית תרבייה" עם מודל חינוך מערבי שמלמדים בו בעיקר מקצועות חילוניים, משקף שינוי בהשקפת העולם של המכללה מאוריינטציה אסלאמית מסורתית לעבר אוריינטציה מודרנית.

במטרה לחזק את האוריינטציה המודרנית אלקאסמי משקיעה מאמץ ממוקד בפיתוח הדיאלוג הערבי-יהודי, במיוחד בתחומים האקדמיים והחברתיים, כבסיס לחיים משותפים במולדת אחת המושתתת על שוויון והערכה לזהות האחר ולתרבותו. המכללה מנסה להתוות דרך להתמודדות עם סוגיות שנויות במחלוקת על ידי הגברת הפעילויות האקדמיות והחברתיות, תוך אמירה שתתאים לתרבות האסלאמית ותאפשר בו זמנית חיים בחברה מודרנית.

האוריינטציה הליברלית שהמכללה אמצה לעצמה בלימודי דת האסלאם נועדה להשיג שלוש מטרות בשלוש רמות: ברמה הלוקאלית - התחזקות מול המכללות הלא מוכרות המתחרות, המכשירות אנשי דת, וזאת כאשר מכללת אלקאסמי היא מוסד אקדמי מוכר עם סדר יום מודרניסטי ופלורליסטי. ברמה הארצית – הצגת הצביון המתון של מכללת אלקאסמי בציבור ובמסד הישראלי-היהודי כמוסד הדוגל בדו-קיום. ברמה העולמית-גלובלית - אלקאסמי חותרת לחשיפה בזירה הבין-לאומית כמוסד בעל השקפת עולם פתוחה וסגל אקדמי מצטיין. במילים אחרות, האוריינטציה הליברלית משרתת את האג'נדה של מכללת אלקאסמי בשלושה מעגלים: פנים-מגזרי - למצב את עצמה מול מוסדות אסלאמיים שאינם מוכרים על ידי המדינה המכשירים אנשי דת; ישראלי - למצב את עצמה כמוסד פתוח לשיח ולדיאלוג שאיננו מאיים על הציבור היהודי; בין-לאומי - למצב את עצמה כמוסד אקדמי בעל גישה מודרנית ברמה הבין-לאומית. כמו-כן, הפתיחות והרב תרבותיות שאמצה אלקאסמי התאימה לתפיסת העולם של אנשי "טריקת אל-קאסמי אל-ח'לוותייה אל-ג'אמעעה", שבחסותם פועלת מכללת אלקאסמי, הדוגלים בגישה ליברלית-מודרנית בכל מה שקשור בצמצום תפקידה של דת האסלאם לקשר בין הבורא לאדם במנותק מענייני האומה האסלאמית.

שאלת המחקר

במאמר הנוכחי אנו מבקשים להשיב לשאלת מחקר אחת: מהי תפיסת העולם האסלאמית הרטורית אליה מחנכים את פרחי ההוראה בתחום לימודי דת האסלאם כפי שהיא מופיעה בשיח האוראלי של מקבלי החלטות והמרצים במחלקה לדת האסלאם? לצד השיח הכתוב המתבטא במסמכים – מה משדרים המכללה ומוריה לסטודנטים המייעדים עצמם להוראת האסלאם בבתי הספר הערביים בישראל?

שיטה

המחקר נערך בגישה האיכותנית, המותאמת לסוגת ניתוח מדיניות. ביצענו חקר מקרה במכללה האקדמית אלקאסמי, המכללה היחידה בישראל העוסקת בהכשרת מורים לדת האסלאם לבתי ספר יסודיים ולחטיבות הביניים. הנתונים נאספו באמצעות ראיונות חצי מובנים (צבר- בן יהושע, 1990, 2001; שלסקי ואלפרט, 2007; שקדי, 2003). ריאיינו, בחודשים יולי-ספטמבר 2009, מקבלי החלטות ומרצים במכללה בדבר תפיסת עולמם באשר לאוריינטציה הדתית, בררנו לקראת מה הם מכשירים את התלמידים, האם תפיסה זו השתנתה עם השנים ולמה לדעתם קרה שינוי זה. חקרנו האם יש קול אחד בתוך המכללה או ריבוי קולות, ואם המקרה השני הוא הנכון - מהם הקולות ומי היא הפרסונה העומדת מאחורי כל תפיסת עולם. בעזרת הראיונות שערכנו חשפנו את המסרים של המכללה האקדמית אלקאסמי לתלמידיה המתמחים בהוראת דת האסלאם.

נחקרים

ראיינו את עוזר ראש המכללה לעניינים אקדמיים (משמש גם כראש לימודי חינוך), ראש ההכשרה המעשית-פדגוגית, ראש המחלקה לדת האסלאם בבית הספר היסודי והעל יסודי, ראש המרכז לרב תרבותיות, ראש רשות המחקר, שלושה מרצים חדשים (עם אחת עד שלוש שנות וותק במוסד) ושלושה מרצים וותיקים (מעל שלוש שנות וותק) המלמדים דת אסלאם. ביקשנו לראיין גם את ראש המכללה, אך הוא חלה באותה עת ונבצר ממנו להתראיין. בסך-הכול נערכו 11 ראיונות: חמישה ראיונות עם בעלי תפקידים ושישה עם מורים במכללה.

כלי המחקר ומקורות המידע

הראיונות עם מקבלי ההחלטות והמרצים המלמדים דת אסלאם במכללה היו חצי מובנים (Semi Structured Interviews). במהלך הראיון הנחקרים נשאלו שאלות פתוחות, שאפשרו להם לענות תשובות מקיפות ומעמיקות בדבר תפיסת עולמם בנושא הכשרת פרחי הוראה לתרבות האסלאם. חלק מהשאלות היו זהות לכל 11 הנחקרים וחלקן היו ייחודיות לכל קבוצת מרואיינים. הצגנו את השאלות הבאות: לקראת מה מכשירים המורים את הסטודנטים באלקאסמי? והאם תפיסה זו השתנתה עם השנים ולמה קרה שינוי זה? האם שינוי התפיסה הוא צורת התאמה לשינויים פנימיים או חיצוניים?

כל הראיונות נערכו בערבית, הוקלטו ולאחר מכן הודפסו לצורך ניתוחם. רוב המרואיינים מקרב קובעי המדיניות במכללה והמרצים במחלקה לדת האסלאם קבעו בעצמם מתי אפשר להקליט את דבריהם ומתי לא. רובם גם החלו לשוחח עם המראיין בגילוי לב לאחר ההכרזה על סיום הראיון וסגירת מכשיר ההקלטה. לא תמיד הצלחנו לתעד במדויק את אמירותיהם של המרואיינים שלא הוקלטו אך הצלחנו לרשום את טיעוניהם המרכזיים.

ממצאים

המעבר של מכללת אלקאסמי לתכנית לימודים אקדמית המוכרת על ידי משרד החינוך הישראלי ועל ידי המועצה להשכלה גבוהה חולל שינויים מהותיים בתכנית הלימודים, בסגל האקדמי ובמבנה הלימודים. הממצאים המרכזיים מלמדים על שינויים אלה בתכנית הלימודים, בסגל ההוראה ובמעמד היחסי של לימודי דת האסלאם במכללה.

אימוץ תכנית הלימודים לפי המתווים החדשים של המועצה להשכלה גבוהה והשלכותיו

המחלקה לדת האסלאם אימצה בשנת הלימודים 2000-01 את הדגם המנחה של "המועצה להשכלה גבוהה" הישראלית משנת 1981, כתחליף לתכנית הלימודים המקורית אשר הושאלה מהמוסד היוקרתי "אלאזהר אלשריף". שינוי זה היה כרוך בצמצום מספר השעות בדיסציפלינה (לימודי האסלאם) מ-60 שעות אקדמיות ל-41 שעות (כולל תוספת השעות מטעם הנהלת המכללה). בהמשך, עם יישום המתווים החדשים בשנת הלימודים 2007-8, חלה הפחתה נוספת במספר שעות הדיסציפלינה ל-26 שעות אקדמיות בתכנית הכוללת להכשרה להוראה בחינוך היסודי והעל יסודי, כאשר הסטודנט מתמחה בהוראת דת האסלאם כהתמחות אחת מתוך שתיים.

שינוי זה עורר וויכוח פנימי חריף בין סגל המחלקה לדת האסלאם לבין הנהלת המכללה. עד אותה עת התואר שהוענק לבוגרים היה מקביל לתואר אקדמי ראשון במוסדות להשכלה גבוהה במדינות ערביות שכנות (אף שלא הוכר ככזה במדינת ישראל). הבוגרים של המכללה התקבלו באופן אוטומטי ברשות הלאומית הפלסטינית, בירדן ובמצריים ללימודי תואר שני ("מוסמך בלימודי אסלאם") ללא דרישה להשלמות. סגל המחלקה והנהלתו הבינו כי התואר B.Ed. שאושר למכללה בישראל מחייב את בוגריהם המבקשים להמשיך ללמוד לתארים מתקדמים בלימודי דת האסלאם במוסדות המובילים בנושא זה מחוץ לישראל בלימודי השלמה. יתירה מכך, התואר B.Ed. עצר כליל את המשך התמרון של המחלקה לדת האסלאם בין הכשירת "אימאם" "מטיף" (אליה הכשרה המכללה לפני 2002) ו"מורה" וצמצם את מנדט המחלקה להכשרת מורים לדת בלבד. המוראיינים מנו את ששת הביטויים של שינוי תכנית הלימודים במחלקה לדת האסלאם ומשמעותם:

א. צמצום מספר הקורסים בלימודי המחלקה לדת האסלאם

צמצום מספר השעות האקדמיות בלימודי הדיסציפלינה חייב את המחלקה לדת האסלאם להיערך מחדש ולהחליט מה הם קורסי הליבה. החלטה זו עצבה את האוריינטציה של המחלקה לשנים הבאות. הקיצוץ גרם לתחושות קשות בקרב הסגל האקדמי של מחלקה לדת האסלאם. אמר אחד המרצים הוותיקים: "אנחנו המחלקה לדת האסלאם לא מרוצים מהקיצוץ כי הוא משפיע לרעה על מהלך הלמידה. אני לא מספיק את החומר. לנוכח היעדר תרבות הקריאה האישית אצל הסטודנטים יש לצמצם את רשימת הקריאה. זה השפיע לרעה על ההרצאות והלימודים. יש קורסי חובה שהפכו לבחירה ויש קורסים של שלוש שעות שהפכו לשעה אחת בלבד. עם כל הכבוד למכללה, אינני יודע מה ההיגיון בקיצוץ זה".

ב. שילוב מספר קורסים לקורס אחד

אחד המנגנונים שנעשה בו שימוש כדי להתמודד עם הקיצוץ בלימודי הדיסציפלינה היה איחוד של מספר קורסים לקורס אחד, כפי שמשביר ראש המחלקה לדת האסלאם: "נאלצנו להתמודד עם הקיצוץ באמצעות מיזוג קורסים, הטלת קריאה אישית על הסטודנטים וחיוב הסטודנטים בעבודות בית". שילוב קורסים יצרו תחושת חוסר נחת בקרב אנשי הסגל האקדמי של המחלקה, שראו בכך פגיעה ברמת הלימודים, כפי שמבטא זאת מרצה: "מעשה זה רק מוריד ומדרדר את איכות הקורסים של מקצוע דת האסלאם".

ג. הגדלת מספר התלמידים בכיתות הלימוד

הנהלת המחלקה לדת האסלאם הגדילה את מספר התלמידים בכל שיעור באמצעות צירוף הסטודנטים המתמחים בהוראת דת אסלאם בבית הספר היסודי לעמיתיהם המתמחים בהוראה בבית הספר העל יסודי. רוב המרצים במחלקה מתלוננים על הצפיפות: "מספר התלמידים בכיתה גדול מאוד דווקא בקורסים של דת האסלאם והוא מגיע ל - 60-65 תלמידים. מצב זה בלתי נסבל".

ד. שילוב תכנים ביקורתיים בתכנית הלימודים של הסטודנטים במחלקה לדת האסלאם:

המתווים החדשים מיסדו את הוראת מדעי החינוך בהכשרה להוראה במכללת אלקאסמי. מדעי החינוך כדיסציפלינה אקדמית במהותם עשויים לדרבן את הסטודנט לערער על המוסכמות ולחשוב בצורה מקורית וביקורתית. בלימודי דת האסלאם הגישה השלטת שונה בתכלית. מכאן שהסטודנט נחשף לשני קולות מנוגדים במהלך לימודיו. סגן ראש המכללה מרצה מהכנסת יותר מרצים בחינוך ושילוב תכנים חינוכיים מודרניים בתכנית הלימודים: "אני רוצה לשמור על הצביון האסלאמי של המחלקה ובו בזמן ליהנות מהתרומה של קורסים חדשים כמו "חינוך לביקורת" או "טיפוח חשיבה". תכלית קורסים אלה היא דווקא לערער על האקסיומות אליהן נחשפים תלמידי המחלקה לדת האסלאם, בתקווה שנביא אותם לעמוד מול דילמות, לחוות מאבק פנימי, להציג שאלות ואפילו לבקר את הנלמד במחלקה שלהם. הבעיה המרכזית של המחלקה לדת האסלאם היא הפונדמנטליזם או הצנטרליסטיות, כאילו שיש בו תשובות לכול השאלות, ואינני בטוח שזה האסלאם האמיתי. זה היה עיקר הוויכוח עם הסגל במחלקה לדת האסלאם ואני הייתי בחזית".

המכללה הפעילה מספר מנגנונים כדי להבטיח את שילוב התכנים הביקורתיים בתכנית ההכשרה של מורים ללימודי האסלאם. ראשית, נדרש אישור של המועצה האקדמית במכללה לכל הקורסים במחלקה לדת האסלאם: "ביקשנו מהחברים במחלקה לדת האסלאם להציע לנו את קורסי הליבה שבלעדיהם לא תהיה התמחות בדת אסלאם.

בדיונים הדגשנו את חשיבות החינוך לביקורת, הדעה והדעה הנגדית, טיפוח החשיבה. רצינו שילמדו כי הצדק הוא יחסי ולא אבסולוטי, ערכי האדם הם יחסיים ולכן משתנים ולא קבועים. שינונו את האמירה כי ההלכה היא יחסית לזמן ולמקום."

המנגנון השני שנעשה בו שימוש כדי להבטיח את שילוב התכנים הביקורתיים בתכנית הלימודים הוא חידוש הסילבוסים, כפי שמבטא זאת אותו נציג הנהלה של המכללה: "אנחנו תמיד מחדשים את הקורסים דווקא בהתמחות דת האסלאם. אנו לא רוצים ללמד את האסלאם כפי שמלמדים אותו במכללות אסלאמיות בשטחי הרשות הפלסטינית, או בחוץ לארץ ואפילו לא כמו "אלאזהר אלשריף". הסטודנטים אמורים ללמוד קורסים תרבותיים ההולמים את רוח הגלובליזציה. לנו יש גישה חדשה בלימודי האסלאם. אנחנו לא מהפכניים אך מנסים להבין מספר סוגיות דתיות בצורה אחרת ושונה.

בניגוד לעמדת הנהלה, הסגל האקדמי של המחלקה לדת האסלאם התנגד בתוקף להמרת שיעורים בדת האסלאם בלימודים של מדעי החינוך: "באחד הדיונים הקשים צעק לעברי ראש המחלקה לדת האסלאם" בלי פסיכולוגיה בלי אבטיח" כאות זלזול, טען בריאיון חבר הנהלת המכללה. אך עם השנים המחלקה לדת האסלאם למדה, בלית ברירה, לחיות עם אוריינטציה חדשנית זו: "כראש המחלקה לדת האסלאם אני עובר על הסילבוסים ואם יש צורך להכניס תיקונים אני עושה זאת. אני עוקב מאוד אחר רשימות הקריאה כי חשוב שהמרצה יעקוב אחר הפרסומים העדכניים ביותר".

ה. הקשיים בהכשרה המעשית להוראת דת האסלאם

מתווה הלימודים החדש הסדיר את נושא ההכשרה המעשית בצורה ברורה מאוד. רה- ארגון זה החמיר את הבעיה של אלקאסמי, שהייתה אמונה עד יישומו של מתווה זה על ניצול אחר של שעות ההכשרה המעשית הנדרשות מתלמידים בהכשרה להוראה של תחום דת האסלאם: "הבעיה שלנו היא שאין לנו מספיק שעות להוראת נושאי דת אסלאם כדי לכסות גם את מכסת ההכשרה המעשית הנדרשות מהסטודנט, מה עוד שמנהלי בתי הספר אינם מייחסים חשיבות למקצוע דת האסלאם ובמקרים רבים מקצים לשיעורי הדת מורים מאמנים שלא התמחו בנושא כדי להשלים להם משרה. מורים אלו לא יכולים להיות מודל חיקוי לסטודנטים שלנו בכל הנוגע למומחיות הדיסציפלינארית". רכז ההכשרה המעשית קובע כי מנהלי בתי הספר לא ששים לקלוט בבית ספרם מתכשרים להוראת דת האסלאם: "ישנם מנהלי בתי ספר שלא מגלים התלהבות לקבל פרחי הוראה". אמנם מנהלי בתי הספר לא מסרבים בגלוי לקבל מתכשרים להוראת דת אסלאם אך מפעילים מניפולציות כדי למנוע מהם להגיע לבית הספר: "אין שיעורי דת ביום ההכשרה המעשית הקבוע, יום ראשון, והמנהלים ברובם לא מוכנים לעשות מאמץ ולסדר את תכנית הלימודים. הסטודנטים לא יכולים להגיע לבית הספר ביום אחר".

ו. ויתור מהוסס על הכשרה לתפקיד "המטיף" ו"האמאם" לטובת תפקיד "המורה"

המספר הגבוה של השעות שנלמד בעבר במחלקה לדת האסלאם אפשר למחלקה להכשיר אנשי דת שיכולים לשמש כמורים אך גם כמטיפים בקהילה וכסמכות דתית לחבריה (אמאם). אנשי המכללה מדווחים כי חלק מבוגרי מכללת אלקאסמי אכן עבדו בתפקיד "אמאם" במסגדים וחלק שמשו כ"מטיפים". הקיצוץ במספר השעות האקדמיות בלימודי הדיסציפלינה הביא את המחלקה להתמקד בחומר הנדרש להכשרה להוראה בלבד. נוצרה מחלוקת קשה בין הנהלת המכללה, הנהלת המחלקה לדת האסלאם והסגל האקדמי של המחלקה בנושא זה: נציג הנהלה, החלוקים ביניהם, טען בזמן הריאיון כי קיימת החלטה עקרונית להכשיר את הבוגר להיות גם אימאם או מטיף, לא רק מורה: "למיטב ידיעתי, אישרנו קורסים בנושא כמו "ההטפה והדרשה", כי העמיתים מהמחלקה לדת האסלאם קבעו שהוא שייך ללימודי הליבה. הם טענו כי הם רוצים שהסטודנטים שלנו, גברים ונשים, יצאו מהמכללה כשהם יודעים לנאום ולהטיף". בהמשך, הנהלת המכללה מיתנה את קביעתה הראשונית וקבעה כי אין כוונה להכשיר מטיף או אמאם אלא להסתפק במתן כלים בסיסיים לכך: "היום יש השתלמויות לאנשי דת וזה עושה את האיזון. אינני רוצה להוציא את הבוגרים מטיפים, והקורס היחיד שניתן להם עונה על הציפיות".

ההכשרה המעשית חסרה עמדה ברורה בנושא ההכשרה להטפה ומאופיינת באמביוולנטיות בסוגיה זו. מצד אחד, רכז ההכשרה המעשית טוען שהוא מודע לעובדה כי: "הרבה מהמתכשרים להוראה מסיימים את ההכשרה המעשית שלהם כמורים ויש כאלה שבנוסף להיותם מורים גם עובדים כמטיפים". מצד שני, בתשובתו לשאלתנו אם בהכשרה המעשית מכשירים את התלמיד לתפקיד אמאם או מטיף, רכז ההכשרה המעשית נתן לנו תשובה מעורפלת: "בטח, הרי כשמורה מעביר שיעור מוצלח זה סימן ליכולת השכנוע וכישרון ההתקשרות עם הקהילה והתלמידים". וכמשך לתשובתו זו הוא טען: "אני חושב כי מעמידים לטובת המטיפים סדנאות אשר מועברות על ידי המדריכים הפדגוגיים והמרצים במכללה שלנו, וזה רק מרענן אותם".

ראש המחלקה לדת האסלאם משיב גם הוא באורח מבלבל בסוגיה זו. מצד אחד הוא טוען: "הבסיס הוא שאנו מכשירים את התלמידים להיות מורים, אך אם החלום של הסטודנט רחוק יותר הוא יכול להיות אמאם. חלק מהבוגרים שלנו עסקו בעריכת דין שרעית. כלומר, המחלקה, כעיקרון, מכשיר מורים אך ישנם קורסים שיכולים להכשיר את הבוגר שלנו להיות דיין בבית המשפט השרעי". מצד שני, ראש המחלקה טוען: "השם של המכללה הוא "אלקאסמי": מכללה לחינוך". המטרה המרכזית שלנו היא הכשרה להוראה, אך ישנם קורסים כמו "כללים ועקרונות בקריאת הקוראן" שמסייעים לאמאם לקרוא

נכון את הקוראן ולשפר את מיתרי הקול שלו, הקורסים בפיקה (מיומנות הפסיקה על פי ההלכה האסלאמית) המכשירים את הבוגר ללמד את האנשים ולענות על שאלותיהם, אך המהות היא הכשרת מורים".

המרצים במחלקה חלוקים ביניהם בסוגיה זו. יש כאלו שהפנימו את ההתמקדות בהכשרת מורים בלבד: "כמרצה וכמדריכה פדגוגית, אני מכשירה את התלמידים שלי להיות מורים. אני אוסרת על התלמידים שלי לפנות אליי בסגנון הדרשה וההטפה כי סגנון ההוראה שונה בתכלית מזו של המטיף. אנו אמורים להכשיר אותם כמורים ולספק להם את אמצעי ההוראה המתאימים כדי שישתלבו בבית הספר". בניגוד לעמדה זו, מרצים אחרים נחרצים בקביעתם כי הבוגר המצטיין של מכללת אלקאסימי יכול לשמש גם אימאם ומטיף: "יש לנו סטודנטים מצטיינים ומיוחדים במחלקה לדת האסלאם שיכולים להיות מטיפים מצליחים"; או: "אני ממליץ לגורמים שונים על בוגר מצטיין אשר יודע קוראן בעל פה, שולט במיומנויות הדרשה הנחוצות לתפקיד אימאם במסגד עוד בטרם חשבתי עליו כמורה". עמדה נוספת בסגל האקדמי גורסת כי הבוגרים היום, בעקבות השינויים בתכנית הלימודים והשינוי באוכלוסיית הלומדים במחלקה (שיש בה כיום בעיקר סטודנטים בעלי ציונים נמוכים ושיעור גבוה מאד של נשים) הלומדים אינם כשירים ואינם מוכשרים ליטול את תפקיד האימאם או המטיף: "מבין כל שבעה הסטודנטים (גברים) בתוך האולם בקושי מוצאים תלמיד אחד (ולרוב לא מוצאים אף תלמיד) שרשאי ויכול להיות אימאם או מטיף".

לצד שינויים אלה בתכנית הלימודים, המעבר לתכנית לימודים אקדמית במכללה המכשירה עובדי חינוך והוראה השפיע גם על אפיוני הסגל האקדמי של המחלקה לדת האסלאם.

שינויים מהותיים בסגל ההוראה

מצאנו כי חלו חמישה שינויים מהותיים בסגל ההוראה של המחלקה לדת האסלאם.

א. ויתור על חברי הסגל היותר מסורתיים בגישתם

מכללת אלקאסימי הפסיקה את עבודתם של חלק מחברי הסגל האקדמי, בעיקר אלו שהגיעו מהרשות הפלסטינית וסיפקו למכללה את התשתית הראשונית בעת הקמתה. מדובר במרצים שלא יודעים עברית או שמאפיינת אותם האוריינטציה המסורתית, כפי שמבטא זאת סגן ראש המכללה: "יש כאלה (סגל אקדמי) ששלחנו אותם הביתה כי לא הלכו כפי שאנו רוצים. רובם היו מהגדה והיה קל לסלק אותם".

ב. עידוד חברי הסגל האקדמי הקיים להמשיך את הלימודים לתארים אקדמיים מתקדמים

המכללה דרבנה את חברי הסגל האקדמי, בעיקר מקרב אנשי "טריקת אל-קאסמי אל-ח'לוותייה אל-ג'אמעעה", להמשיך את לימודיהם לתארים מתקדמים בלימודי השריעה האסלאמית. עובדה היא כי כיום כל אנשי הסגל סיימו את הלימודים לתואר שלישי או נמצאים בשלבים הסופיים של לימודיהם לתואר זה. מספר חבר הנהלה במכללה: "התחלנו לטפח גברים ונשים צעירים ולדרבן אותם להמשיך בלימודיהם בדת האסלאם כמו (המרואיין מנה רשימת שמות)...אנשים אלה מהווים מודל חלופי והולם לאוריינטציה החדשה שלנו".

ג. הפעלת סלקציה סמויה בקבלת סגל אקדמי

אלקאסמי לא קולטת אנשים המזוהים עם התנועה האסלאמית על שני פלגיה, הצפוני והדרומי. אין בין חברי הסגל מי ששייך או מזדהה עם התנועה. רוב הסגל האקדמי במחלקה לדת האסלאם שייכים, מזוהים, מזדהים או לפחות לא מתנגדים ל "טריקת אל-קאסמי אל-ח'לוותייה אל-ג'אמעעה". המורים במחלקה לדת האסלאם ענו על שאלתנו אם הם מזדהים עם עקרונות "טריקת אל-קאסמי אל-ח'לוותייה אל-ג'אמעעה" בתשובה "כן". מרצה אחד גרס חד משמעית שמהיכרות שלו עם הסגל האקדמי, "הרוב המכריע מזדהים עם עקרונות אל-ח'לוותייה". כמו כן, חלק גדול מהמרצים במחלקה לדת האסלאם עובדים או עבדו במשרד החינוך (כלומר, הוכיחו את הכשירות הממסדית שלהם) והם ידועים במתינות עמדותיהם ובא-פוליטיות שלהם.

ד. חינוך מחדש של הסגל האקדמי לשיח בדבר "פלורליזם" ו"סובלנות"

מנהל "המרכז לרב תרבותיות" באלקאסמי מתאר את מאמצי המכללה להטמיע את המושג "פלורליזם" בקרב סגל ההוראה במחלקה לדת האסלאם: "העברנו מספר סדנאות שבמרכזן הפלורליזם: אני והאחר. מצד אחד, לחזק את זהותי ושייכותי, ומצד אחר להכיר את האחר, לקבלו ולכבדו. אנו חיים בתוך עולם קטן הנקרא "הכפר הקטן" והנושא הפך להיות לזהט בכל מערכות החינוך בעולם... במסגרת החינוך הדתי, הסגל שלנו מנסה לחשוף את פרחי ההוראה לנושא הזהות והפלורליזם בעולם גדול-קטן זה. ספציפית, אנו מתמקדים בפלורליזם כמרכיב בסיסי באסלאם, אשר הניף את דגל הפתיחות כלפי האנושות כולה. האסלאם האמין הן בדמיון ובמשותף והן בשוני ובייחודיות בקרב בני אנוש".

הסילבוסים (פרשיות הלימוד) הם אחד הכלים שתפקידם לסייע לסגל האקדמי במחלקה לדת האסלאם להפנים את רעיון הפלורליזם, כפי שהנהלת המכללה רוצה:

"הסילבוסים נכתבו על ידי הדוקטורים המלמדים בהתמחות לדת האסלאם, אך עם מעורבותנו הישירה, אני ומנהל המכללה, כמו במקרה של הקורס "קבוצות תועות באסלאם" שתכליתו לקבוע שכל מי שאינו סוני הוא כופר... עצם הטענה שכיתות אלה הן כופרות היא נקיטת עמדה. כל העת היו בינינו (הנהלת המכללה וסגל המחלקה לדת האסלאם) וויכוחים נוקבים על התכנים אך בסופו של דבר השיקול האקדמי ניצח" (נאמר בריאיון עם בכיר במכללה).

נערכה התייעצות עם מומחה "מערבי" כמנגנון נוסף כדי לשכנע את סגל המחלקה לדת האסלאם, כפי שמסביר ראש המחלקה ללימודי חינוך: "כדי להריץ את השינוי נעזרנו במומחה מירושלים (הזכיר את שמו) אשר סייע לנו רבות במלאכה".

אישור "המועצה האקדמית" באלקאסמי שימש כמנגנון נוסף לרה-סוציאליזציה של הסגל האקדמי במחלקה לדת האסלאם: "ביקשנו מהחברים במחלקה לדת האסלאם להציע לנו את קורסי הליבה שבלעדיהם לא תהיה התמחות בדת אסלאם, אך בתנאי שכל קורס יידון ויאושר ב"מועצה האקדמית" של המכללה" (ריאיון עם סגן ראש המכללה).

הצנזורה של ראש המחלקה לדת האסלאם שימשה גם היא מכניזם לחינוך מחדש של סגל המחלקה: "אנו דורשים מכל מרצה שלא להתנגש עם המדיניות הכללית של אלקאסמי. המכללה מצהירה שהאוריינטציה האסלאמית שלה מתונה (אלאעתדאל)". בהמשך, מסביר ראש המחלקה את המתינות: "האסלאם מתון. לכן, אנו משתתפים בכנסים ובימי עיון על הוראת דת האסלאם והיהדות במכללות. המטרה של הפרויקט הוא שיבין כל אחד את האחר. אחד היסודות של הדו קיום (תעאויש) הוא להבין מה יש אצל האחר, ולהיפך".

המרצים הוותיקים במחלקה לדת האסלאם מודעים לאוריינטציה הפלורליסטית של מכללת אלקאסמי: מרצה וותיק העיד בסוגיה זו: "אנו מלמדים את התלמידים לפי הגישה הפשרנית המתונה (אסלאם ווסטי אעתדאל) ושאינו באסלאם קיצוניות. אנו מתרכזים בתכנים שאין בהם פוליטיקה או ג'יהאד". גם המרצים החדשים מודעים לאוריינטציה זו, אך עדיין יש להם הסתייגות: "אנו משלבים בין המקוריות (אלאצאלה) והמודרניזם (אלמועאצרה) כיוון שאיננו רוצים להיסגר בעבר אך גם לא למכור את עצמנו למודרניזם".

ה. דרבון הסגל האקדמי לאמץ גישה אקדמית מערבית

המכללה מדרבנת את הסגל האקדמי לאמץ גישה אקדמית מערבית. היא עושה זאת במספר דרכים: "קישוט" הסילבוסים בפרטי קריאה בשלוש שפות (ערבית, עברית ואנגלית), אימוץ שיטות הוראה מודרניות (כמו לימוד עצמי, דיאלוג, חקר, משחק תפקידים, פרויקט ופתרון בעיות), שימוש במכשור אודיו-ויזואלי. מן החומרים הרבים שסקרנו וניתחנו ניתן להסיק כי הזירה המרכזית בה מתגלם תהליך זה הוא תחום המחקר

והפרסום (כלומר, לאו דווקא ההוראה). לפי יו"ר רשות המחקר באלקאסמי, המכללה מנסה לקרב את סגל המחלקה לדת האסלאם לאוריינטציה מחקרית מודרנית יותר מבחינת סוג השאלות, שיטת המחקר, טיב הממצאים ומהות הדיון. ארבעה מנגנונים העומדים לרשות המכללה במלאכה זו:

הראשון, עידוד המחקר המולטי-דיסציפלינארי: "התחלנו בשנה הקודמת לבנות קבוצות מחקר של חוקרים מדיסציפלינות שונות כדי להתמודד עם שאלות מחקר מזוויות שונות". ניתנה דוגמה של מחקר משותף של שני חוקרים ממחלקות מדעי החינוך ולימודי האסלאם סביב הסוגיה "חינוך ביקורתי באסלאם המודרני".

השני, קביעת סף פרסומים אקדמיים לכל מחלקה: "רשות המחקר במכללה חייבה כל מחלקה לפרסם שני מחקרים אקדמיים כל שנה. בזאת, אנו משפרים את המיומנויות המחקריות האקדמיות של לפחות שני חברי צוות בכל מחלקה".

השלישי, שחרור מרצים מנטל ההוראה לטובת המחקר: "נעניק לחלק מהמרצים עד 50% משרה כדי לעסוק רק במחקר אקדמי טהור, כפי שמקובל, ובכוונתנו לעודד את המחלקה לדת האסלאם בפרויקט זה".

הרביעי, שכר ועונש: "העיוות המושגי וההטיה התיאורטית בבסיס המחקר {האסלאמי} לא מוצאים חן בעיני וועדת המחקר והיא דוחה הצעות כאלה. אנו לא שופטים מחקרים על רקע אמוציונאלי אלא משתדלים לפרסם מחקרים ההולמים את שם המכללה".

מנגד, ראש המחלקה לדת האסלאם מאשר כי ניתן למחלקה שלו אישור להוציא כתב עת משלו אשר כולל את פרסומי הסגל של המחלקה ניתן לפרש כי מדובר כאן במהלך כפול: הדרה מהבמה המחקרית השפיטה ("אלגאמעה") או גיטואיזציה (מדובר בכתב עת אלקטרוני, לא שפיט) שתכליתה לחוץ על הסגל להפנים, לחקור ולכתוב לפי הפורמט המערבי.

צמצום מושג הדת וחיזוק הא-פוליטיזציה של המחלקה לדת האסלאם

השינויים בלימודי דת האסלאם במכללת אלקאסמי סייעו לצמצם את גבולות ההחלה של עקרונות הדת במרחב החברתי-תרבותי ובהתייחסות אל מושג הדת כרכיב תרבותי, ולא להיפך: הדת היא חלק מן התרבות אך לא התרבות כולה. לפי התפיסה הזאת האסלאם לא קובע את כול מהלכי החיים כיוון שמדובר ברכיב אחד מבין רבים של זהות הפרט והקהילה: "הסיסמה שלנו היא פלורליזם תרבותי. הדת היא אחד המרכיבים של הזהות, בדומה ללאומיות ולגזע וכדו'. כל אדם חי עם מספר זהויות".

נציג בכיר של ההנהלה מתאר את מדיניות הא-פוליטיזציה של המכללה: "יש דת פוליטית ויש מרצה לדת אסלאם עם חשיבה אסלאמית פתוחה. ראש המחלקה שלנו אינו יכול לשחק את המשחק הפוליטי כי הוא אקדמאי". סיבה אחרת למדיניות הא-פוליטיזציה של המכללה, לפי אחד הבכירים בתוכה: "גם אני הייתי אסיר בתוך תיאורית הקונספירציה, אך במהלך עבודתי בתוך אלקאסמי השתחררתי ממנה. בתחילת הקמתה של המכללה הואשמנו כי אנו שייכים לתנועה אסלאמית והיינו צריכים להכחיש ולהוכיח את חפותנו. כאנשים רציונאליים במכללה, אני לא מאמין בגי'האד כי אני חי במדינת ישראל. אנו בחרנו בצד האנושי, להיות בני אדם, ולא בסחר ברעיונות".

המדיניות המצמצמת את מיקומה של הדת והא-פוליטיזציה הופנמה על ידי הסגל האקדמי של המחלקה לדת האסלאם. בסוגיה זו מרצה וותיקה במחלקה מעריכה כי "ההתמחות בדת האסלאם מתאימה את עצמה לנסיבות בהן אנו חיים ולהתפתחויות העידן הנוכחי. כמו מיומנות הפסיקה לפי ההלכה האסלאמית "הפקה" אשר מתאים לכל הנסיבות, לכל זמן ומקום, גם המחלקה לדת האסלאם מתאימה את עצמה למציאות העכשווית". אותה מרצה נותנת דוגמאות להסתגלות למעמד של מיעוט בתוך מדינה יהודית: "חוקי ישראל שונים בתכלית מההלכה האסלאמית בכל מה שנוגע לדיני משפחה, כמו הפוליגמיה והירושה, והמטרה שלי היא לחפש ולמצוא את שביל הזהב בין ההלכה האסלאמית לבין החוק הישראלי, בלי לוותר (תפריט) על יסודות האסלאם ובלי הקצנה (אפראט) בהם. אני שוקלת מה מתאים לנו היום כמיעוט בתוך המדינה. דוגמה נוספת היא הצורך שהאישה היום בישראל תצא לעבודה מחוץ לבית, אחרת משפחתה תסבול ממחסור".

מרצה חדש מחזיק באותה עמדה א-פוליטית ואומר: "מעניין שהחשיפה היום, בהקשר של האסלאם, היא של הקיצוניות (אפראט) והזילות (תפריט) תוך התעלמות מהמתונים (אלווסטייה) המייצגים את מהות האסלאם. אנו באלקאסמי דבקים במתינות כדרך חיים (מנהאג). אנו מלמדים חומרים בלי קיצוניות לא לכאן (אדיקות) ולא לכאן (זילות) אלא לקבלת האחר".

סיכום ודיון

מטרתנו במאמר זה הייתה להציג דוגמה להשפעת הגלובליזציה והשיח הרב תרבותי על המיעוט המוסלמי בחברה הישראלית. במחקר זה עסקנו בזיקה שבין תהליכי גלובליזציה לבין האוריינטציות האסלאמיות של המיעוט הערבי-המוסלמי בישראל באמצעות חקר מקרה אחד: מכללה אקדמית להכשרת מורים לדת האסלאם. הכשרת המורים להוראת האסלאם בבתי ספר ערביים המשרתים את המיעוט המוסלמי בישראל לא נחקרה מעולם מפרספקטיבה זו. חקירתנו מציגה פן נוסף של האסלאם, לצד זה המוצג בשכיחות גבוהה

בתקשורת הבינלאומית: הפן הסובלני והפתוח. ראוי להזכיר כאן כי בישראל אוכלוסיה גדולה של יהודים דתיים-אורתודוקסים אשר איננה סרה למרותה של המדינה בכל הנוגע לחינוך בניה ובנותיה ומוסדות הכשרת המורים שלה אינם מבקשים להעניק לבוגריהם תארים אקדמיים מחשש שהגישה הנדרשת בלימודים אקדמיים תפגע בחינוך הדוקטינארי שלה.

הממצא המרכזי של המחקר מלמד כי הרטוריקה של תפיסת העולם האסלאמית אליה מחנכת המכללה האקדמית אלקאסמי (המוסד היחיד בישראל שמכשיר מורים להוראת דת האסלאם) את תלמידיה היא התפיסה הליברלית-מודרנית. רטוריקה זו נמצאה הן בפרסומי המכללה, הן בהצהרות אנשיה והן במעשים הנעשים בתוכה (תכנית הלימודים וקידום הסגל).

ארבע אוריינטציות אסלאמיות מונה סאדאלה (Saddalah, 2004), כאשר את הרביעית שביניהן ניתן לחלק בקלות רבה לשתיים, ואלו הן, מן הדתית פחות לדתית יותר: אוריינטציה חילונית, אוריינטציה מודרנית-ליברלית, אוריינטציה מסורתית ואוריינטציה פונדמנטליסטית. באחרונה ניתן להבחין בין פונדמנטליזם מרכזי לבין פונדמנטליזם רדיקאלי-מהפכני. האוריינטציה האחרונה, זו הרדיקאלית, היא שזוכה לעיקר תשומת הלב הבין-לאומית בגלל מעשיהם הקיצוניים של חסידיה, אך בשום אופן אין זו האוריינטציה הדומיננטית בקרב רוב המוסלמים, להפך.

כאמור, האוריינטציה המודרנית/ליברלית היא זו שאומצה בהכשרת פרחי ההוראה במקצוע דת האסלאם במכללה האקדמית אלקאסמי. אפיוניה כוללים שני נרטיבים: שיח ההישגיות, כמו: אקדמיזציה, ניטרליות, תחרותיות והסללה, ושיח הרב תרבותיות, כמו: לגיטימציה לנרטיבים שונים, קבלת האחר והשונה, חיפוש המשותף וכד'. שני נרטיבים גלובליים אלה תווכו בישראל על-יד שני גורמים לוקליים: א. המועצה להשכלה גבוהה באמצעות "המתווים המנחים להכשרה להוראה במוסדות להשכלה גבוהה בישראל" משנת 2006, אשר החליפו חלק ניכר מלימודי האסלאם (הדיסציפלינה) בלימודי מדעי חינוך ומתודיקה של ההוראה מתוך רצון ליישר קו עם מה שמקובל בהכשרה להוראה בזירה הבין-לאומית (המועצה להשכלה גבוהה, 2006). ב. אנשי "טריקת אל-קאסמי אל-חילונית אל-ג'אמעעה" שבחסותם פועלת מכללת אלקאסמי, דוגלים בגישה ליברלית/מודרנית בכל מה שקשור בתפקיד דת האסלאם בכל הנוגע ליחסים בין הבורא לאדם, תוך ניתוקה מן הזירה הציבורית-פוליטית והוויתור על "האומה האסלאמית".

אימוץ זה של האוריינטציה הליברלית על-ידי מכללת אלקאסמי מתבטא בשלושה מובנים: בזירה הפנים-מגזרית המכללה יכולה למצב את עצמה מול מוסדות דת שאינם מוכרים על ידי המדינה והעוסקים גם הם בהכשרת בעלי תפקידים בתחומי הדת; בזירה

הישראלית יכולה המכללה למצב את עצמה כמוסד פתוח לשיח ולדיאלוג בין דתות ומגזרים שאין בו איום על הציבור היהודי; בזירה הבין-לאומית ממצבת המכללה את עצמה כמוסד אסלאמי אקדמי מודרני וליברלי.

התפיסה הליברלית מאמצת ערכים מודרניים לתוך מסגרת האסלאם. תפיסה זו משמרת את הניטרליות הפוליטית של האסלאם ומסתייגת מהרעיון שהאסלאם ישרטט את כל מהלך חייהם של המאמינים. לפי התפיסה הליברלית, האדם הוא מקור החקיקה והוא זה שקובע את נוהלי החיים, אך הציפייה היא כי ההשראה של החקיקה וניהול חיי החברה יבואו מהאסלאם. החינוך הליברלי הוא ביסודו מודרני אף שהוא כולל בתוכו שיעורים מוגדרים בלימודי הדת (Sadaalah, 2004 pp. 46-49). לפי האוריינטציה המודרנית/ליברלית קיים פוטנציאל ואפילו כמיהה לאמץ רכיבים שונים מתרבויות אחרות, בעיקר מן התרבויות המערביות. יחד עם רצונם לשמר את היסוד המוצק של זהותם האסלאמית מוכנים ורוצים הליברלים המודרניים לפתוח בדיאלוג עם תרבות האחר, להשפיע ולהיות מושפעים, וכל זאת תוך שמירה על הזהות האסלאמית. דבריהם של אנשי המכללה מלמדים כי למרות הנחישות לדבוק באוריינטציה הליברלית-מודרנית יש לאוריינטציה זו אופוזיציה בין חברי הסגל, הן מפני שהפשרות הנדרשות מרדדות את הדיון "הטהור" בעקרונות האסלאם והן מפני שהן סותרות את התפיסה המסורתית השלטת בקרב חלק מן האוכלוסייה אותה משרתת המכללה.

בעידן הגלובליזציה חייבת המדינה, מצידה, להציב את זכויות האדם במרכז מחויבויותיה לאזרחיה (ברקוביץ, 2003). שיח הזכויות מאפשר לאוכלוסיות החלשות במדינה להשמיע את דברן, גם כשהוא נוגד את הנרטיב של הקבוצה ההגמונית (דהאן ויונה, 2005, 2006). על רקע זה יכלה מכללת אלקאסמי למצב את עצמה (כנגד התנועה האסלאמית) ולזכות בתמיכה של הממשל של הרוב היהודי. כך משמרת "המדינה החזקה" את שליטתה בסטנדרטים האקדמיים יחד עם מתן זכויות לקבוצות מיעוט כמצופה מ"מדינה חלשה" המותירה שליטה רבה בידי גופים חוץ ממסדיים.

המחקר הנוכחי הוא חקר מקרה של השפעת הגלובליזציה והשיח הרב תרבותי על המיעוט המוסלמי בישראל וחשוב לחקור השפעה זו בקונטקסטים (זירות) אחרים. כמו-כן, חשוב להמשיך ולערוך מחקרים עתידיים אשר יבדקו את השלכות האוריינטציה הדתית של מורי דת האסלאם, הלכה ולמעשה, על האוריינטציה של התלמידים המוסלמים בישראל ועל משתנים רלוונטיים נוספים.

ביבליוגרפיה

מקורות בשפה הערבית

- القرضاوي، ي. (2000). **المسلمون والعملة**. بور سعيد: دار التوزيع للنشر الإسلامية.
- بشارة، ع. (1998). **إسرائيل والعملة: بعض جوانب جدليه العملة الإسرائيلية**. داخل أ. الخولي (محرر)، **العرب والعملة** (صفحات 281-293). بيروت: مركز دراسات الوحدة العربية.
- حامد، م. (1999). **المحلية في مواءمة العملة**. القاهرة: دار المعارف.
- حنا، م. (1998). **العملة هي ذريعة الحضارات للتطرف... ثم سبيلها للاعتدال**. النهج، 14، 93-88.
- يكن، ف وطنبور، ر. (2001). **العملة ومستقبل العالم الإسلامي**. بيروت: مؤسسه الرسالة.
- محاجنه، ا وكفير، د. (2011). **السياسة المعلنة في إعداد معلمي الدين الإسلامي في إسرائيل** **الحصاد**، 1، 28-11.
- سالم، ب. (1998). **الولايات المتحدة والعملة: معالم الهيمنة في مطلع القرن الحادي والعشرين داخل ا. الخولي (محرر)، العرب والعملة** (صفحات 209-252). بيروت: مركز دراسات الوحدة العربية.

מקורות בשפה העברית

- אגבריה, א. (2007). **החינוך הערבי בצל הגלובליזציה. הד החינוך, פ"ב, (3), 61-58**.
- אגבריה, א ומחאגינה, א. (2009). **החינוך הערבי בישראל בין שיח ההישגיות ושיח ההכרה, אלפיים, 34, 124-101**.
- אלקאסמי מכללה אקדמית לחינוך. (2009). **ידיעון אקדמי תשס"ט (2009-2010)**. באקה אלגרבייה.
- באומן, ז. (2003). **גלובליזציה: המחיר האנושי**. תל-אביב: הקיבוץ המאוחד.
- בארבר, ב. (2005). **ג'יהאד נגד מק-עולם**. תל-אביב: ידיעות אחרונות.
- בלנק, י. (2003). **אין מולדת להומואים: גלובליזציה, פירוק מרחבי והגטו ההומו-לסבי. תיאוריה וביקורת, 23, 111-83**.
- ברקוביץ, נ. (2003). **גלובליזציה של זכויות אדם ושל זכויות נשים: המדינה והמערכת הפוליטית העולמית. תיאוריה וביקורת, 23, 48-13**.

- גוטוויין, ד. (2001). רב-תרבותיות כאידיאולוגיה ניאו-ליברלית. **תיאוריה וביקורת**, 19, 257-241.
- גור-זאב, א. (2003). לקראת קץ ההיסטוריה של האקדמיה. **תיאוריה וביקורת**, 23, 226-217.
- גור-זאב, א. (2007). חינוך שכנגד הגלובליזציה. **הד החינוך**, פ"ב, (3), 65-62.
- גרדנר, ה. (2007). תכנית לימודים עולמית. **הד החינוך**, פ"ב, (3), 57-52.
- דהאן, י. ויונה, י. (2005). דו"ח דוברת: על המהפכה הניאו ליברלית בחינוך. **תיאוריה וביקורת**, 27, 38-11.
- דהאן, י. ויונה, י. (2006). דו"ח דוברת: שוויון ההזדמנויות והמצויאות בישראל. **תיאוריה וביקורת**, 28, 125-101.
- המועצה להשכלה גבוהה (2006). **דו"ח הועדה לקביעת מתווים מנחים להכשרה להוראה במוסדות להשכלה גבוהה בישראל** (יו"ר: פרופ' תמר אריאב). ירושלים.
- לאוטמן, ד. (2007). חינוך בעולם שטוח. **הד החינוך**, פ"ב, (3), 43-40.
- מחאגינה, א וכפיר, ד (2010). **לימודי אסלאם בעידן הגלובליזציה: המקרה של הכשרת המורים הערבים בישראל**. דוח מחקר. המכללה האקדמית בית ברל, היחידה למחקר ולהערכה.
- מכון מופ"ת. (מאי, 2008). **ביטאון מכון מופ"ת מספר 33: שילוב טכנולוגיה בחינוך ובהוראה**. תל-אביב: מכון מופ"ת.
- צבר-בן יהושע, נ' (1990) **המחקר האיכותי בהוראה ולמידה**. תל-אביב: מודן
- צבר-בן יהושע, נ' (2001). **מסורות וזרמים במחקר האיכותי**. לוד: דביר
- רגב, מ. (2003). ייחודיות וקישוריות תרבותית במודרניות המאוחרת: המקרה של המוזיקה הפופולרית. **תיאוריה וביקורת**, 23, 140-115.
- רסניק, ג. (2007). אתגרי הגלובליזציה. **הד החינוך**, פ"ב, (3), 47-44.
- רם, א. (2003). פרה-פרו-, פוסט-ניאו-: המפה הסוציו-פוליטיקה הישראלית בתחילת המאה ה-21. בתוך, מ. חאגי וא. בו-אליעזר (עורכים), **בשם הביטחון: סוציולוגיה של שלום ומלחמה בעידן משתנה** (עמ' 507-489). חיפה: הוצאת הספרים של אוניברסיטת חיפה.
- רם, א. (2003). ה-M הגדולה: מקדולנדס והאמריקניזציה של המולדת. **תיאוריה וביקורת**, 23, 212-179.

- רם, א. (2005). *הגלובליזציה של ישראל: מקוורלד בתל-אביב, ג'יהאד בירושלים*. תל-אביב: הוצאת רסלינג.
- רם, א. (2007). *הזמן של הפוסט: לאומיות והפוליטיקה של הידע בישראל*. תל-אביב: הוצאת רסלינג.
- שנהב, י. (2002). *גלובליזציה בחוסר נחת. סוציולוגיה ישראלית, ד, (2), 463-452*.
- שלסקי, ש' ואלפרט ב' (2007). *דרכים בכתיבת מחקר איכותני: מפירוק המציאות להבנייתה כטקסט*. תל-אביב: מכון מופ"ת.
- שקדי, א' (2003). *מילים המנסות לגעת: מחקר איכותני – תיאוריה ויישום*. תל-אביב: רמות.

מקורות בשפה האנגלית

- Daun, H. & Walford, G. (2004). Introduction. In H. Daun, & G. Walford (Eds.), *Educational strategies among Muslims in the context of globalization: some national case studies* (pp. 1-4). Leiden :Brill.
- Daun, H., Arjmand, R. & Walford, G. (2004). Muslims and education in global context. In H. Daun, & G. Walford (Eds.), *Educational strategies among Muslims in the context of globalization: some national case studies* (pp. 5-36). Leiden: Brill.
- Giddens, A. (1994). Brave new world: the new context of politics. In D. Miliband (ed.)..*Reinventing the left* (pp. 15-34). Cambridge: Polity Press
- Sadaalah, S. (2004). Islamic orientation and education. In H. Daun, & G. Walford (Eds.), *Educational strategies among Muslims in the context of globalization: some national case studies* (pp. 37-61). Leiden: Brill.

ءءررس الءفن الإسلامف فف عفر العولمة: سفاسة إءءاء معلف الءفن الإسلامف فف إسرائيل من وءفه نظر طاقم المءاءرفن فف عملفه الإءءاء

ءلءفص:

ءشفنا النقاب فف هءه المقاله عن ءوءه الإسلامف المعلن ءاءل الكلفة الوءفءه ءف ءؤهل ءصرافا معلف الءفن الإسلامف فف إسرائيل. سففنا للإءابة فف هءا المضمار عن ءءسائل: "ما هو ءوءه الإسلامف السائء الءف ففم بموءبه إءءاء معلف الءفن الإسلامف فف إسرائيل؟". هل من الممكن ربط هءا ءوءه الإسلامف مع ءءصنف الءارء فف الأءبفاء والءف ففم بفن ءوءه العلمائف، ءقلفءف، الءفء/اللفبرالف أو الأصوفف أم أن ءمة ءوءه الإسلامف ءءفء لم ءءعاط معه الأءبفاء فف هءا المضمار مسبقا؟

وقء انسءمء هءه الءراسة الرائءه مع الءطاب المءلف والءوفف الءارء ءول ءأفر ءءءءءه ءءاففة على المءءمع من ءلال ءرءفز على ءضفة إءءاء المعلمفن من الأقلفة العربفة ءاءل إسرائيل. إضافة إلى ءلك، اسءءءء هءه الءراسة الكفففة على منهءفه "ءللف الوءائف" من أجل ءبفان السفاسة محل البءء. ومن أهم ءءائف ءف اسءقفنافها من ءلال ءللف ءافه المسءءءاء ءف أءفب لنا الأءلاع علمفا هف أن ءوءه اللفبرالف/الءفء هو ءوءه الإسلامف المعلن الءف ففم بموءبه إءءاء معلف الءفن الإسلامف فف "القاسف: الكلفة الأكاءفمفة للءرفه"، المؤسسه الوءفءه فف إسرائيل لإءءاء معلف الءفن الإسلامف. ولعلّ الءءقال من "كلفه شرفة" ءرءز ءصرافا على ءءررس الشرفة الإسلامفة إلى "كلفه ءرفه" ءعمءم مءملا على ءءررس المواءع الءنفوفة لهو ءفر مؤشر على الءءقال من ءوءه الإسلامف ءقلفءف إلى ءوءه اللفبرالف/الءفء. إءرافا ءبء "القاسف: الكلفة الأكاءفمفة للءرفه" فف إءءاءها لمعلف الءفن الإسلامف، الءطاب والممارسه ءءءءءه ءف ءعطف الشرفة لسرء روافاء مءءلفة، ءءقل المءءل والآخر، وءبءء ءاهءه عن القواءم المشرءكة مع الفرقاء. ءلك ءءءءءه ءءاففة ءنسءم مع معءقءاء ومصالء ءمافه "طرفه القاسف الءلوففة ءامعة"، المؤسسه والراعفة لـ"القاسف: الكلفة الأكاءفمفة للءرفه"، والءف ءءغف بالنهء اللفبرالف/الءفء من ءفء الءء واقءصار ماهفة الإسلام لءلاقة العبء بالءالف بمءزل عن ءضافا الأمة الإسلامفة على مسءوفافها وءشعبافها.